

Ytringsfriheten i det frie Norden¹

Helge Rønning

På den internasjonale pressefrihetsdagen 2013 lanserte Fritt Ord sitt Ytringsfrihetsbarometer,² som var resultat av en surveyundersøkelse av norske holdninger til ytringsfriheten som rettighet. Ett år og fire måneder senere – 3. september 2014 – ble en ny undersøkelse³ som fulgte opp ytringsfrihetsbarometeret, offentliggjort. Den var en del av et forskningsprosjekt⁴ om status for ytringsfriheten i Norge som Fritt Ord har finansiert. Og sluttrapporten fra prosjektet ble offentliggjort 19 november 2014. Den heter *Status for ytringsfriheten i Norge*.⁵ Og selv om det jeg skal snakke om her skal dreie seg om status om ”ytringsfrihet i det frie Norden”, tror jeg resultatene av disse norske undersøkelsene viser til tendenser som er gyldige i hele det nordiske området.

Det er et omfattende empirisk materiale undersøkelsene bygger på. Forfatterne tar for seg det de kaller den norske ytringsfrietskulturen, og de har særlig fokusert på de deler av denne kulturen som er særlig berørt av samfunnsendringer knyttet til kulturell og religiøs pluralisme, digitalisering og inntog av globale kulturelle trender. De to rapportene fra prosjektgruppen presenterer analyser basert på et bredt datagrunnlag, både surveyundersøkelser av befolkningen, kunstnere, forfattere og journalister, samt målrettede kvalitative intervjuer av debattanter med minoritetsbakgrunn, journalister og redaktører i flere mediehus. Rapportene tar også for seg den rettslige utviklingen på to juridiske felter som er av stor betydning for ytringsfriheten; den publisistiske friheten og informasjonsfriheten.⁶

Samlet viser undersøkelsene blant annet at nordmenn ikke setter ytringsfriheten høyere enn andre rettigheter, selv om de er tilhengere av ytringsfrihet som prinsipp. Vektet mot andre rettigheter og hensyn var det imidlertid mange som ville begrense den. For eksempel mener nordmenn ifølge barometeret, at lov og orden er viktigere enn ytringsfrihet. Et flertall vil begrense retten til å ytre seg rasistisk og dermed styrke beskyttelsen mot å bli utsatt for rasisme. Videre vil et flertall hindre religiøse ekstremister i å avholde demonstrasjoner, og bare 57 prosent mente at de som stod for slike holdninger, skulle få lov til å publisere bøker der de hevdet slike meninger. 43 prosent mente altså at slike bøker ikke burde få lov å komme ut. Når det gjelder overvåkning, mener flertallet at de som har ekstreme synspunkter, bør overvåkes, det gjelder også folks e-postkonti og liknende.

Helt til slutt i konklusjonen på hovedrapporten fra undersøkelsene skriver redaktørene:

Paradoksalt nok er ytringsfriheten i Norge i dag under press fordi ytringsmulighetene aldri har vært større. I et nettverks- og kunnskapssamfunn er informasjon og kommunikasjon blitt en sentral strategisk og kritisk ressurs for både private og offentlige aktører, individer og organisasjoner. Samtidig er tilgangen til ulike for-

mer for medier allmenngjort – alle har muligheten til å bidra til meningsdannelsen, til konkurransen om å definere virkeligheten. I en slik kontekst blir ytringskultur og ytringsetikk avgjørende for ytringsfriheten. Lovgivningen som garanterer ytringsfrihet og begrenser mulige eksesser er nødvendig, men ikke tilstrekkelig. Uten felles normer for utøvelse av ytringsfrihet – uten sivil dannelse– tømmes den formelle friheten for innhold, og ytringsrommet risikerer å bli mindre.

[...]

Den juridiske utredningen som er presentert i denne rapporten peker på et tydelig spenningsforhold mellom utviklingen i to rettslige områder som er sentrale når vi ser på ytringsfriheten i Norge i de siste 15 årene. Mens den publisistiske friheten er blitt styrket, og nå i liten grad utgjør noen skranke for ytringsfriheten, er informasjonsfriheten blitt sterkt svekket gjennom endringer i retten til overvåkning av norske borgeres kommunikasjon. En mulig konsekvens av denne utviklingen er at pressens adgang til ulike former for informasjon svekkes, siden kilder vil vegre seg for å uttale seg, og at individer blir mer forsiktige med å ytre seg gjennom sosiale medier og i andre fora som registreres digitalt – en såkalt nedkjølingseffekt.

[...]

Utviklingen minner oss også om en annen type spenning mellom frihet og regulering som ligger i digitaliseringen [...]. På den ene siden gir digitaliseringen økt mulighet og frihet til ytring for individene. På den andre siden øker mulighetene for kontroll og overvåkning, både fra statlige og private aktører.⁷

Undersøkelsene viste altså at det eksisterer en betydelig grad av inkonsekvens i norske holdninger til ytringsfriheten. Det som kanskje kan trekkes ut av dem, er at det finnes en uklar oppfatning i opinionen av hva som er retten til fri ytring og hvordan ansvar skal gjøres gjeldende. Slik sett virker det som om mange mener at straff og juridiske tiltak er en rimelig reaksjon mot det som oppfattes som uønskete ytringer. Slik sett er vid toleranse ikke noe som kjennetegner norske holdninger. Vi er for ytringsfrihet, men vi vil forby det vi ikke liker.

En fragmentert offentlighet

I 2006 tok Jürgen Habermas opp denne utviklingen av de nye offentlighetssammenhengene som fremmes gjennom Internettet i et foredrag på konferansen til *The International Communication Association*.⁸ Der pekte han blant annet på at nettet hadde reaktivert en ny egalitær form for offentlighet av forfattere og lesere, og at dette kunne sies å utgjøre en slags kommunikativ grasrot. Men han mente samtidig at en slik form for kommunikasjon bare kunne ha en klar demokratisk funksjon i helt spesielle sammenhenger. Det gjelder når slike kommunikasjonsverktøy bidrar til å undergrave sensurbestrebelsene til autoritære regimer som kontrollerer og undertrykker den offentlige mening og kravene om et åpent samfunn.

Når det gjelder forholdene i liberale samfunn med åpne og demokratiske kommunikasjonssammenhenger, mente han at utviklingen av millioner av fragmenterte digitale grupper og ‘chat rooms’ isteden ville kunne føre til at de store og allment politisk bevisste offentligheter som omfatter millioner av deltakere vil kunne gå i oppløsning og splittes opp i utallige små og isolerte offentligheter som er konsentrert om enkeltsaker.

Et aspekt ved denne utviklingen er at bloggøsferen ikke fremmer den samme kritiske distansen til kilder som journalistikken i den klassiske offentlighet – i hvert fall ideelt sett – var preget av. Vil representativiteten undergraves av en bred og fragmentert mengde av deloffentligheter som ikke representerer allmenne, men bare sær(e) interesser? Nå er det slik at det meste av det som kommuniseres på nettet, ikke egentlig er politisk. Det angår personlige forhold og opplevelser. Det er av populærkulturell karakter. Det er ikke noe galt i det. Velfungerende offentlig kommunikasjon må være åpen for alle uttrykk. Det er imidlertid liten tvil om at nettkommunikasjonens spontane karakter også fører til at nettet er fullt av og tiltrekker seg uakseptabelt, injurierende, uansvarlig materiale i form av rykter og falske påstander og nettmobbing som ofte har anonyme kilder. Ingen later til å være ansvarlig for noe av dette, og det underminerer den sammenheng som finnes mellom vid yringsfrihet og ansvarlighet.

Fritt Ord-undersøkelsene viser til noen av de vanskeligste og mest grunnleggende sidene ved debatten om yringsfrihetens status både i Norge og internasjonalt. Det gjelder forholdet mellom retten til å ytre seg og hvordan ansvaret for ytringen skal gjøres gjeldende. Det angår stillingen til ytringer som kan oppfattes som krenkende og om hva slags reaksjoner som er rimelige overfor ytringer som folk mener beveger seg ut over de grenser som bør gjelde. Dette er spørsmål som er blitt særlig aktuelle på grunn av framveksten av nye kommunikasjonskanaler der muligheten for å hevde meninger og holdninger er tilsynelatende ubegrenset. I disse kanalene har det forekommet hatefulle og ufysiselige ytringer som overhodet ikke kan forsvares. Det er ikke uten grunn at nettet i en meget viktig bok er blitt karakterisert som ‘The offensive Internet’.⁹

Ansvarets problem

Ytringer og ansvar er forbundet, og alle mener at det er grenser for yringsfriheten. Det er derfor alltid viktig å vite hvor ansvaret for en ytring skal ligge. Det uenigheten står om, er hvor grensene går, og ikke minst hvordan de skal prøves. Ytringers verdi skal prøves i den offentlige debatten. Yringsfriheten er en rettighet knyttet til det offentlige rom. Det er en individuell rettighet som blir formidlet av ulike medier. I det private rom finnes det ting som ikke kan sies i det offentlige. Det som man kan ytre ansikt til ansikt, er ikke nødvendigvis det samme som kan fremmes i et åpent rom. Dette gjør at det er vanskelig å trekke en parallell mellom private og offentlige ytringer.

Det er her problemet med hva som kan ytres innenfor de interpersonale mediene, ligger. Man skriver på en annen måte på Facebook enn man gjør i avisen. Men også på Facebook har man et ansvar for hva man ytrer, for de interpersonale mediene utgjør en mikro-offentlighet som er delvis privat og delvis offentlig. Derfor har Norsk Presseforbund i en utredning konkludert med at redaktører og journalister som ytrer seg i de interpersonale medier i kraft av sin stilling, kan stilles til ansvar gjennom pressens selvdømmeordning.¹⁰ Når de imidlertid deltar som privatmennesker, er de private. Dette fører til at pressefolk liksom mange andre som ytrer seg i både i makro-offentligheten og i mikro-offentligheten, står i et dobbelt, men også flytende ansvarsforhold.

Ansvar for ytringer er både et etisk og juridisk ansvar. Det som strengt tatt ikke rammes av jussen, er ikke dermed nødvendigvis etisk akseptabelt. Det etiske ansvaret er koplet opp mot at yringsfriheten er knyttet til det offentlige rom. Den forutsetter en sosial moral, og det er det sosiale moralske ansvar som ikke kan løses gjennom juridiske

vedtak. Det finnes derfor et paradoks ved at ytringer som er etisk uforsvarlige, ikke rammes juridisk. Ytringsfriheten forutsetter en form for gjensidig respekt. Det etiske ansvar forutsetter en offentlig debatt der ufysiselige meninger møtes i det åpne.

Det juridiske ansvar er knyttet til ytringer som strider mot loven. Det vil blant annet si konkrete oppfordringer til vold. Men for at dette skal være mulig å håndheve, må trusselen være konkret, og ikke allmenn.

Er det bedre å drive slike holdninger under jorden enn å møte dem i offentlig debatt, eller skal de straffes og dermed forbys? Vil det å forby de holdninger som et stort flertall forakter, skape martyrer? Eller er det nødvendig å slå fast at det er grenser, og at det ikke bare er helt konkrete oppfordringer til ulovligheter som skal stanses, men også dem som kontekstuellet må fortolkes slik? Dette er dilemmaer som er knyttet til hva som er krenkende og hvem som oppfatter seg som krenket. Hva vil det i denne sammenheng si å beskytte mindretallets rettigheter? Fortjener en gruppe som ytrer seg på en måte som oppfattes som dypt krenkende av et stort flertall, ha beskyttelse? Det hersker ut fra surveyundersøkelsene liten tvil om at nordmenn flest vil forby og straffe slike ytringer. Her står vi altså overfor en situasjon hvor jussen reagerer på en måte som står i strid med flertallets etiske holdning.

Hva er krenkende?

Ytterligere komplisert blir dette om man vender blikket mot det som er blitt kalt islamofobi, altså hets mot muslimer og islam. Et kompleks som i Vesten tok til med fatwaen mot Salman Rushdie og demonstrasjonene mot *Sataniske vers*, og som har fortsatt siden med forståelse for dem som føler seg krenket av karikaturer av profeten, og så videre. Her ser vi at ytringsfriheten er truet ikke bare av muslimske kretser som direkte vil innskrenke dem, men like mye av for eksempel multikulturelle radikale vestlige kretser som hevder at de forstår at muslimer føler seg krenket og derfor langt på vei vil begrense for eksempel retten til å publisere det som kan oppfattes som krenkende i form av blant annet karikaturer. Skal ytringer som mange vil føle krenkende, være straffbare? Det er nå blitt slik at ut fra en følelse av å være krenket, kan grupper og deres ofte selvutnevnte talsmenn, kreve at visse uttrykksmåter, begreper og argumentasjonsmåter skal begrenses eller forbys.

I et fritt samfunn med åpen debatt er det alltid slik at noen vil kunne føle seg såret. Å kreve særlig rettigheter til å føle seg krenket, bryter med prinsippet om likhet i et demokratisk samfunn. Når noen sier at de blir krenket av visse utsagn om sin religion, innebærer det å si de ikke vil at deres tro skal bli utsatt for kritikk i alle former og på alle måter, også latterliggjøring (f.eks. i form av karikaturer). Dette innebærer et krav om særbeskyttelse, som ikke er i tråd med prinsippene i et samfunn av likeverdige grupper og individer.

Hva innebærer egentlig hatefulle ytringer? Hva er krenkelse? Dette er spørsmål som har vært sentrale i alle forsøk på å forsvare og innskrenke ytringsfriheten opp gjennom historien. Det er nødvendig å skille mellom hva som er *handlinger*, *holdninger* og *ytringer*. Det er ikke noen strid om at det finnes straffbare handlinger, som rammes av lovene. Men det er ikke mulig å straffe holdninger som folk har. Tankekontroll er noe som bare finnes i autoritære dystopier. Problemet er ytringer. Når er ytringer ulovlige? Det er i denne sammenheng det er nødvendig å skille mellom hatefulle handlinger og

hatefulle ytringer. Rasistiske handlinger er noe annet enn rasistiske ytringer. Det er en forskjell mellom å forvolde fysisk skade og å håne noen. Men grensene her er kompliserte. Det å oppfordre til direkte vold eller annen form for ulovlighet beskyttes ikke av ytringsfriheten. Men spørsmålet er om ikke det å uttrykke forakt for noe eller noen, til og med komme med nedsettende ytringer om individer eller grupper, beskyttes av hensynet til en åpen debatt. Er ikke det å komme med skarpe ytringer i alle former – ord, bilder, bevegelse, demonstrasjoner – en del av det som et fritt samfunn må tolerere, selv om det kan føre til at noen føler seg krenket?

Noter

1. Argumentene i denne artikkelen har jeg tidligere presentert i flere andre sammenhenger. Blant annet i 'Meninger, Ytringer, Handlinger' s.m. Wessel-Aas i *Nytt Norsk Tidsskrift* 1.2012, 'Freedom of Expression is Not a Given Right', i Carlsson, U. *Freedom of Expression Revisited. Citizenship and Journalism in the Digital Era*. Göteborg: Nordicom, 2013, 'Retten til å krenke' i *Ekfrase* 1. 2014. En lengre og noe annen versjon finnes som "Forbud mot det vi ikke liker? – Ytringsfrihetens grenser" i Stjernø, S. *Rett og politikk. Festskrift til Rune Slagstad*. Oslo: Pax, 2015.
2. http://www.fritt-ord.no/images/uploads/ytringsfrihetsbarometeret_presentasjon%29.pdf, sist besøkt 01.10. 2014.
3. Staksrud, E., Steen-Johnsen, K., Bernard, E., Gustafsson, M. H., Ihlebæk K.A, Midtbøen, A., Sætrang, S., Trygstad, S., Utheim, M. *Status for ytringsfriheten i Norge. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014*. Oslo Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO, 2014. http://www.fritt-ord.no/images/uploads/Ytringsfrihet_i_Norge_Holdninger_og_erfaringer_rev2.pdf, sist besøkt 01.10. 2014.
4. Samarbeidspartnere i prosjektet er Institutt for samfunnsforskning, Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo, FAFO, TNS Gallup og juristen Jon Wessel-Aas, se <http://www.statusytringsfrihet.no>, sist besøkt 01.10. 2014.
5. Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen & Kari Steen-Johnsen (red.) *Status for ytringsfriheten i Norge* http://www.fritt-ord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihet_Hovedrapport_DIG.pdf. Sist besøkt 07.12. 2014
6. Ibid. p. 227
7. Enjolras, Rasmussen & Steen-Johnsen (op.cit) s. 235 – 236.
8. Plenary lecture 20.06. 2006, ved The 56th Annual International Communication Association Conference, Dresden. Publisert som Habermas, J. 'Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research', i *Communication Theory* 16, 2006.
9. Levmore, S. & Nussbaum, M.C. (red.) *The Offensive Internet: Speech, Privacy, and Reputation*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 2011.
10. <http://presse.no/Nyheter/PFU-og-sosiale-medier2>, sist besøkt 08.10.2014.

